

УДК 342:355.45

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Ярослав Демчина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: zvademch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6060-5667*

Присвячено дослідженню правових принципів, які діють в умовах реалізації заходів з національної безпеки та оборони України, і в умовах нормального функціонування правової системи України, й у особливих умовах функціонування цієї системи. Актуальність та важливість теми статті зумовлена загрозами та викликами, які постали перед демократичним конституційним ладом в Україні після введення правового режиму воєнного стану, як найвищої форми обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Україна після початку повномасштабного вторгнення російської федерації постала перед викликами, з якими не стикалася до цього жодна країна цивілізованого світу. Ці виклики потягли за собою невідворотні зміни в процесах життєдіяльності суспільства, яке на момент подій 24.02.2022 вже і так достатньо пережило з часу агресії росії в окремих районах Донецької та Луганської областей, анексії росією півострову Крим, епідемії вірусної хвороби КоВІД-19. Своєю чергою ці зміни ставлять перед нормотворцями усіх рівнів нові виклики щодо створення дієвих правових механізмів, спрямованих на реалізацію заходів з національної безпеки та оборони України. Розвиток будь-якої галузі законодавства починається з усвідомлення правової природи відносин, що підлягають правовому регулюванню. Ця правова природа, зазвичай, закріплюється в правових принципах, які, окрім як функції «правового дороговказу» для нормотворення та правозастосування, виконують і регулятивну функцію (в частині усунення колізій) й ідеологічну (щодо закріплення спрямування законодавства), міжнародну (яка дозволяє при відмінностях правових процедур та навіть при наявності різних правових систем знаходити точки дотику з іншими державами з демократичним конституційним ладом та схожими до нас правовими принципами), цивілізаційну (яка багато з чим схожа з міжнародною функцією, проте насамперед спрямована на моральні цінності, які закладені в цих правових принципах і які дозволяють віднести Україну до певної цивілізації) функції.

У цій статті досліджено і Конституційні принципи, які притаманні виключно галузі національної безпеки та оборони України, і принципи, які закріплено в інших актах законодавства, які існують у своєму неперервному зв'язку з нормами Конституції України та регулюють предмет правовідносин, які виникають у галузі національної безпеки та оборони України.

Окрім цього, проаналізовано та надано тлумачення загальноправовим принципам, які разом з іншими галузями права регулюють також і галузь національної безпеки та оборони України, визначено їх співвідношення зі спеціальними правовими принципами національної безпеки, досліджено правові режими, в яких загальноправові принципи перетворюють у спеціально правові, і яким способом змінюють коло свого правового регулювання.

У статті проаналізовано та надано наукове обґрунтування спеціальним принципам, які діють виключно в умовах особливого періоду функціонування системи національної безпеки України, так і загальним принципам притаманим цій галузі, які функціонують незалежно від введення на території України особливого періоду. Окрім цього, проаналізовано наукові

джерела, в яких досліджувались окремі аспекти цієї статті, внаслідок чого систематизовано принципи національної безпеки та оборони України в єдине ціле, після чого запропоновано термінологію для визначення принципів, які існують у національному законодавстві, проте які нині залишаються поза увагою наукової спільноти.

Ключові слова: національна безпека України, оборона України, Конституція України, правові принципи, правовий режим воєнного стану, правові обмеження.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.77.147>

Вступ. У 2014 році правова система України взяла курс на незворотні зміни, які були викликані спочатку анексією країною-агресором півострову Крим, подальшою збройною агресією на сході України, агресією в Керченській протоці (за результатом якої 26.11.2018 в окремих областях України вперше в історії введено в дію правовий режим воєнного стану) та повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, за наслідком чого на всій території України введено правовий режим воєнного стану.

Враховуючи, що правова система України жодного разу у своїй історії не стикалася з подібними викликами та загрозами, а події 24.02.2022 є взагалі безпрецедентними для сучасної світової історії – в правовій системі можуть виникати певні колізії у формі неврегульованих окремих суспільних відносин (прогалин у законодавстві), які на практиці можна долати за допомогою застосування правових принципів, як загальних правових норм до яких закладено певні ідеї.

Окрім цього, наукова систематизація правових принципів національної безпеки та оборони України може стати за нагоди в подальшій нормотворчості та правозастосуванні з огляду на розуміння основних ідей, які лежать у галузі правового регулювання національної безпеки та оборони України.

Постановка проблеми. Система правових принципів галузі національної безпеки та оборони України не має єдиного класифікованого визначення. Питання існування окремих спеціальних правових принципів у галузі національної безпеки України сьогодні недостатньо досліджено науковою спільнотою. Суспільство в Україні вже забуло, що таке звичний режим функціонування системи національної безпеки та оборони України, а галузеве законодавство в період з 2014 року перебуває в постійному динамічному русі, який набрав нових обертів після повномасштабної агресії росії.

Окрім цього, безпрецедентність подій в Україні створює додаткові виклики перед міжнародною безпекою загалом та системи безпеки цивілізованих демократичних країн зокрема. Підходи до проблеми та шляхи її вирішення (і навіть до проблеми правового забезпечення національної безпеки в умовах війни) в Україні слугуватимуть теоретичною та практичною базою для міжнародної спільноти, яка може стикнутись з аналогічними викликами в майбутньому.

Метою статті є визначення та аналіз системи конституційно-правових принципів галузі національної безпеки та оборони України, їх систематизація та розкриття.

Виклад основного матеріалу. Конституційні принципи можна розглядати як певні універсалії, які забезпечуються засобами правового захисту згідно з конституцією та визначають стандарти та вимоги до законодавства, публічної адміністрації й правосуддя [1, с. 30].

Також конституційні принципи можна визначати як найбільш загальні і стабільні вимоги, що уособлюють суспільні цінності, дозволяють відтворити їх при формуванні та дії права, визначаючи його характер і напрями подальшого розвитку [2, с. 70].

З наукового погляду конституційні принципи за своєю сутністю можна поділити на загальні, тобто такі, які є обов'язковими для будь-якої галузі права в Україні та спеціальні, що є притаманними окремим галузям права.

Зазвичай конституційна демократія розглядається як обмеження демократії принципами політичної моралі, закріпленими в конституції (верховенство права, людські права, людська гідність) [3, с. 97].

Конституційні принципи є осердям конституційного ладу України, від захисту яких залежить його втілення загалом, зокрема й гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, і яким наголошено на головній ролі Збройних Сил України та інших військових формувань в обороні України [3, с. 102].

До загальних можна віднести принципи:

Принцип поваги до життя та здоров'я людини та її прав (принцип гуманізму), який закріплено в статті 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Принцип соціальної держави, який закріплено в статтях 1 та 3 Конституції України та який означає, що Україна – це соціально орієнтована держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які потрапили у складну життєву ситуацію, тощо.

Принцип поділу влади та використання системи стримування та противаг, який закріплено в статті 6 Конституції України, згідно з яким державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Принцип верховенства права, який закріплено в статті 8 Конституції України, згідно з якою Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Принцип багатоманітності, який закріплено в статті 15 Конституції України, згідно з якою суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Принцип законності, який закріплено в статті 19 Конституції України, згідно з яким правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Принцип невідчужності та рівності прав людини, який закріплений в статті 21 Конституції України, згідно з якою усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Принцип рівності, про який йдеться в статті 24 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

Наведені принципи є основоположними та загальними для усіх галузей права в Україні (зокрема для галузі національної безпеки та оборони України), а вказаний перелік не є вичерпним.

До спеціальних принципів, які найбільш притаманні для галузі права, яка регулює забезпечення національної безпеки та оборони України з наукового погляду можна віднести:

Принцип цілісності державної території та непорушності державних кордонів, про який йдеться в статті 2 Конституції України, згідно з якою територія України в межах наявного кордону є цілісною і недоторканою [36].

З огляду на те, що в минулому численні спроби відновити так звану історичну справедливість та захистити права національних меншин шляхом насильницької зміни державних кордонів неодноразово призводили до жахів війни, цивілізовані держави у 1975 році дійшли згоди щодо неприпустимості будь-якої зміни державних кордонів у Європі: «Держави-учасниці розглядають як непорушні кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Вони будуть, відповідно, утримуватися від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини чи всієї території будь-якої держави-учасниці» [5, с. 128].

Принцип «демократії, здатної захистити себе», який означає реалізацію заходів національної безпеки та оборони з дотриманням прав та свобод людей, відповідність реалізації таких заходів демократичним принципам та відповідно до якого в мирний час заведено включати: розпуск політичних партій у судовому порядку; конституційні засоби обмеження зловживання демократією, насамперед належну правову процедуру; конституційні обмеження окремих політичних прав – свободи асоціацій, зібрань, вираження поглядів; лояльність державних службовців; люстрацію щодо державних і політичних діячів, щодо колишніх представників тоталітарних і авторитарних режимів у молодих конституційних демократіях, в умовах «очевидної і нагальної загрози» [3, с. 98–100].

Статті 17 та 65 Конституції України, згідно зі змістом яких захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, а захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [4], відсилають нас до нещодавно виведеного в правовій науці принципу «національної стійкості».

В основу принципу «національної стійкості» має бути закладене спільне розуміння суб'єктами загроз і безпекових процесів, ефективна взаємодія всіх суб'єктів, активне співробітництво держави з приватним сектором та громадянським суспільством на всіх етапах підготовки, запобігання, виявлення, реагування та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і кризових явищ у сфері національної безпеки України [6, с. 8].

Також у статті 106 Конституції України закріплено принцип єдиноначальності, згідно з яким Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України [4].

Принцип побудови національної безпеки України, під яким розуміється формування такої сучасної системи, котре має базуватися на сукупності наявних і спеціально створюваних органів, державних та недержавних структур, соціальних груп, суспільних об'єднань і громадських організацій, осіб, а також специфічних правових, інформаційних, політичних, економічних та інших зв'язків між ними зі

забезпечення національних інтересів особи за різних умов управління системою забезпечення національної безпеки через її ефективне функціонування [7, с. 75].

Принцип юридичної визначеності суб'єктів національної безпеки та оборони, який закріплено в статті 17 Конституції України, згідно з яким на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

Принцип мирного співробітництва та мирного вирішення міжнародних спорів, який закріплено в статті 18 Конституції України, згідно з яким зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права [4].

Вказаний принцип своєю чергою узгоджується з принципом ідентичної приналежності України до Європейського співтовариства та Євroatлантичного сектору безпеки, які з 2019 року закріплено, зокрема, в преамбулі до Конституції України [4].

Принцип не обмеження основоположних природних прав і свобод людини та громадянина, який закріплено в статті 64 Конституції України, згідно з яким в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [36]. Додатковий механізм захисту прав і свобод, перелічених у згаданій статті Основного Закону, слугує частина 2 статті 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України [8].

Це означає, що навіть при настанні загрози охоронюваним національною безпекою та обороною інтересам держава не може обмежити ті права, які фактично становлять основу демократичного конституційного ладу та які являються невід'ємними для усіх людей загалом та громадян України зокрема навіть за наявності легальної процедури обмеження таких прав з огляду на обов'язковість норм Конституції України як норм прямої дії.

Окрім цього, спеціальний принцип юридичної визначеності та принцип верховенства закону в галузі правового режиму воєнного та надзвичайного станів закріплено в частині 19 статті 92 Конституції України, згідно з якою виключно з законами України визначається правовий режим воєнного і надзвичайного станів, зон надзвичайної екологічної ситуації.

Також у статті 1 Закону України «Про оборону України» закріплено принцип бойового імунітету осіб, залучених до реалізації заходів з національної безпеки та оборони України, згідно з яким особи, які на законних підставах залучені до оборони України звільняються від відповідальності, зокрема кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, окрім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9].

Частиною 3 статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено схожий до принципу бойового імунітету принцип правового імунітету в умовах воєнного стану для осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, згідно з яким в умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несе відповідальність, зокрема кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту [8].

Практичне розкриття даного принципу відсилає нас до новели Кримінального кодексу України, як єдиного акту, який визначає підстави для кримінальної відповідальності та караність окремих діянь.

Так, 15.03.2022 Кримінальний кодекс України доповнено статтею 43-1, згідно з якою не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна [10].

Для прикладу можна уявити просту та, на жаль, буденну ситуацію, в якій будь-яка особа не з числа діючих військовослужбовців (посадова особа органу місцевого самоврядування, члени громадської організації, група осіб не об'єднаних будь-якими офіційними способами тощо) при загрозі наступу на їх населений пункт без будь-якого легального припису блокують дорогу барикадами. В умовах звичного функціонування державної системи такі дії охоплюють статтею 279 КК України, яка передбачає караність за блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, яке порушило нормальну роботу транспорту. В умовах же воєнного стану з огляду на перелічені спеціальні принципи бойового та правового імунітету, процедуру, яка закріплена в статті 43-1 КК України – караність таких дій виключається.

Зазначені принципи бойового та правового імунітету діють за аналогічною правовою природою до принципу «політичного імунітету депутата парламенту» та «політичного імунітету Президента». Що Президент України, що народні депутати України у своїй законній діяльності, направлених на реалізацію своїх конституційних функцій є захищеними від відповідальності за прийняття рішень у межах своєї компетенції на строк дії відповідного представницького мандату. Водночас суб'єкти національної безпеки та оборони України, зокрема особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, звільняються від відповідальності за вжиття заходів із національної безпеки та оборони України на строк дії правового режиму воєнного стану у випадку, якщо такі заходи явно не відповідали небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування, не були необхідними для досягнення значної суспільно корисної мети в конкретній ситуації та створили загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.

Додатково при системному аналізі норм Конституції України та національного законодавства можна вивести спеціальний принцип гуманізму, притаманний виключно для сфери національної безпеки та оборони. Як зазначалося у статті 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4].

Реалізація заходів національної безпеки та оборони України за своєю природою пов'язана зі заподіянням шкоди суб'єктами національної безпеки та оборони України життю та здоров'ю особливій категорії людей в Україні – комбатантам, які беруть участь у збройному конфлікті на стороні ворожої держави. Фактично ми говоримо про легальне вбивство, чи заподіяння тілесних ушкоджень особі, яка хоч і воює на стороні російської федерації, проте за формальними Законами України являється людиною і з правового, і біологічного поглядів.

Якщо аналізувати таке вбивство, чи заподіяння тілесних ушкоджень виключно на відповідність статті 3 Конституції України, то можна дійти до правової колізії, при якій суб'єкти національної безпеки та оборони України не матимуть права знищувати ворогів через обмеження даною нормою Основного Закону, як нормою прямої дії.

Заразом, при комплексній оцінці положень статті 3 та статті 27 Конституції України можна звернути увагу на формулювання «Ніхто не може бути **свавільно** позбавлений життя», в якому в контексті спеціального принципу гуманізму цікавим є термін «свавільно», який у контексті правозастосування означає наявність легальної процедури позбавлення життя. Далше в статті 27 Основного Закону йдеться про те, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань».

Отож стаття 27 Конституції України створює конституційно-правову базу для обмеження гуманістичних принципів, які закріплені у статті 3 Основного Закону. Тобто Конституція України допускає обмеження права на життя тільки за легальною процедурою, тобто відповідно до наявних у державі офіційних законів та правил, як-от закони, які регулюють порядок застосування зброї та спецзасобів членами воєнних та силових формувань (Закон України «Про національну поліцію України»; Закон України «Про Державну прикордонну службу України»; Закон України «Про Національну гвардію України» та інші закони суб'єктивного спрямування). До таких порядків також можна віднести Статут гарнізонної та вартової служби Збройних сил України, чи бойовий статут Сухопутних військ Збройних сил України [11], [12], [13], [14].

Окремим стовпом щодо легальності обмеження права на недоторканість життя та здоров'я виступає міжнародне гуманітарне право, яке встановлює норми щодо методів та засобів, якими дозволяється знищувати противника та ставлення до поранених і військовополонених. Зазначу, що принцип спеціального гуманізму діє в неперервному взаємозв'язку з названими принципами бойового та правового імунітету суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони [15], [16], [17].

Так, принцип спеціального гуманізму в галузі національної безпеки та оборони можна визначити як право суб'єктів національної безпеки та оборони вбивати, чи завдавати шкоди здоров'ю спеціально визначеним об'єктам – комбатантам (військовослужбовцям, найманцям, державним зрадникам та іншим особам, які збройним шляхом завдають шкоду охоронюваним національною безпекою та обороною інтересам), які беруть участь у бойових діях на стороні держави-ворога, відповідно до гуманістичних норм міжнародного гуманітарного права, які виключають додаткове страждання та мучення названих комбатантів та дають право завдавати шкоди здоров'ю переліченим комбатантам в умовах належної гуманної поведінки з

пораненими чи полоненими, чим виключається злочинність дій суб'єктів національної безпеки та оборони України в розумінні порушень приписів статті 3 Конституції України та завдяки чому навіть такі речі, як вбивство людини, чи заподіяння шкоди здоров'ю не шкодять демократичному конституційному ладу в Україні.

Спеціальний принцип соціальної держави в умовах дії правового режиму воєнного стану, який виникає при комплексній оцінці норм статті 1 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Вказаний Закон дає право запроваджувати в Україні у випадку введення правового режиму воєнного стану трудову повинність, тобто примусову працю для потреб оборони України. Соціальні принципи своєю чергою є одними з тих гарантій, які дозволяють розмежувати примусову працю як один зі заходів правового режиму воєнного стану та таке негативне явище як рабство. Згідно з частиною 3 статті 20 названого Закону в процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце. Тобто навіть при примусовій праці держава закріпила на рівні конституційного закону трудові гарантії осіб, які залучаються до примусової праці, що фактично і являє собою спеціальний принцип соціальної держави в умовах дії правового режиму воєнного стану [4], [8].

Частково система принципів національної безпеки та оборони України знайшла своє нормативне закріплення в частині 2 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України». Згідно з нормами цієї статті Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки й оборони, є: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки й оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України в міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки й оборони [18].

Підсумовуючи зазначу, що динаміка та непрогнозованість суспільних змін, які настають після запровадження спеціальних правових режимів, пов'язаних з галуззю національної безпеки та оборони України, унеможливило створення детальних правових механізмів, які б передбачали всі правильні (з погляду Закону) моделі поведінки учасників таких відносин. З метою врегулювання поведінки суб'єктів національної безпеки та оборони України національне законодавство закріплює низку принципів, які діють лише в спеціальних умовах – умовах оборони України та які діють поряд з правовими нормами галузевих законів, розкривають їх правову природу та задають правову спрямованість побудови галузі національної безпеки та оборони України.

Зокрема вказані спеціальні принципи регулюють питання кримінального процесу (створюють додаткову підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності за дії, які визначаються Кримінальним кодексом України як «злочин»); створюють межі примусової трудової повинності у випадку її запровадження як одного з «інструментів» правового режиму воєнного стану; розділяють межі

допустимості заподіюваної шкоди в межах оборони з охоронюваними такою обороною інтересами; закріплюють прийняті в суспільстві поняття про гуманізм і рівність на рівні базису галузі національної безпеки та оборони України та визначають випадки відступу від гуманізму та людяності.

Свою чергою наявність у галузі національної безпеки та оборони України спеціальних правових принципів не припиняє дію в цій галузі загальноправових принципів, зокрема принципів законності; верховенства права; принцип необмеження основоположних природніх прав і свобод людини та громадянина; принцип юридичної визначеності; принцип соціальної держави; принцип поваги до життя та здоров'я, честі та гідності людини та інші принципи, які притаманні для будь-якої галузі права.

Окремі загальноправові принципи при введенні в країні правового режиму воєнного стану, чи інших спеціальних правових режимів (особливих періодів) поєднуються зі спеціальними правовими принципами, притаманними цій галузі, після чого продовжують спільно регулювати суспільні відносини відповідно до вимог воєнного часу.

Сама система даних принципів, частина з яких закріплена, зокрема, на рівні Основного Закону, при її оцінці через призму правових концепцій відсилає Україну до країн з демократичним державним ладом. Наявність таких принципів сприяє інтеграції України до цивілізованого світового співтовариства, а їх неухильне дотримання своєю чергою слугує хорошим маркером зрілості українського суспільства та в такий спосіб закріплює цивілізаційну відмінність між Україною та росією.

Список використаних джерел

1. Савчин М. Конституційні принципи та їх інтерпретація. *Юридичний журнал «Право України»*. 2017. № 7. Київ. С. 30–38.
2. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
3. Гришук О. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного суду України* 2022. № 5-6. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.v._konstytuciynei_cinnosti_ta_pryncypu_-_v_rishennyah_ksu_2022_0.pdf - с. 96 – 106
4. Конституція України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Колісник В. Конституційний принцип територіальної цілісності держави у контексті національно-етнічного складу прикордонних регіонів України та Росії. *Вісник Конституційного суду України*. 2020. № 3. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kolisnyk_v._konstytuciyneu_pryncyp_terytorialnoyi_cilislivosti_derzhavy_u_konteksti_nacionalno-etnichnogo_skladu_prykordonnih_reghioniv_-_ukrayiny_ta_rosiyi_0_0.pdf - с. 125 – 142
6. Резнікова О. О. Розробка стратегії національної безпеки з урахуванням принципів національної стійкості. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 5–11.
7. Бутнік-Сіверський О. Б. Принципи формування національної безпеки України з позиції прав інтелектуальної власності: теоретичний зріз розвитку. Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. *Науково-практичний журнал «Теорія і практика інтелектуальної власності»*. Київ, 2018. № 3 (101). С. 70–83.
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
9. Про оборону України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

10. Кримінальний кодекс України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Про Національну поліцію України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
12. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>
13. Про Національну гвардію України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
14. Про державну прикордонну службу України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
15. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222
16. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
17. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151
18. Про національну безпеку України : Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

References

1. Savchyn, M. (2017). Konstytutsiini pryntsyipy ta yikh interpretatsiia. *Iurydychnyi zhurnal «Pravo Ukrainy»*, 7, 30–38.
2. Zahalna teoriia prava : pidruchnyk / za zah. red. M. I. Koziubry (2015). Kyiv: Vaite, 392.
3. Hryshchuk, O. (2022). Konstytutsiini tsinnosti ta pryntsyipy v rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy: osoblyvosti v umovakh voiennoho stanu ta zahroz natsionalnii bezpetsi. *Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy*, 5–6. Ofitsiyni veb-sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.v._konstytuciyni_cinnosti_-ta_pryncypy_v_rishennyah_ksu_2022_0.pdf - s. 96–106
4. Konstytutsiia Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
5. Kolisnyk, V. (2020). Konstytutsiyni pryntsyipy terytorialnoi tsilisnosti derzhavy u konteksti natsionalno-etnichnoho skladu prykordonnykh rehioniv Ukrainy ta Rosii. *Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy*. 3. Ofitsiyni veb-sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kolisnyk_v._konstytuciynny_pryncyp_-terytorialnoyi_cilisnosti_derzhavy_u_konteksti_natsionalno-etnichnogo_skladu_prykordonnykh_rehioniv_ukrayiny_ta_rosiyyi_0_0.pdf - s. 125–142
6. Reznikova, O. O. (2018). Rozrobka stratehii natsionalnoi bezpeky z urakhuvanniam pryntsyipiv natsionalnoi stiikosti. *Stratehichna panorama*, 2, 5–11.
7. Butnik-Siverskyi, O. B. (2018). Pryntsyipy formuvannia natsionalnoi bezpeky Ukrainy z pozytsii prav intelektualnoi vlasnosti: teoretychni zriz rozvytku. Naukovo-doslidnyi instytut intelektualnoi vlasnosti Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti»*, 3 (101), 70–83.
8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
9. Pro oboronu Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

11. Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
12. Pro Statut harnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbroinykh Syl Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>
13. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
14. Pro derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
15. IV Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222
16. Zhenevska konventsiiia pro povodzhenia z viiskovopolonenymy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
17. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiikh. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151
18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

Yaroslav Demchyna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: zvademch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6060-5667*

The article is devoted to the study of legal principles that operate in the conditions of the implementation of measures for the national security and defense of Ukraine, both in the conditions of the normal functioning of the legal system of Ukraine, and in the normal conditions of the functioning of this system. The relevance and importance of this article is determined by the threats and challenges faced by the democratic constitutional system in Ukraine after the introduction of the legal regime of martial law, as the highest form of restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen.

After the start of the full-scale invasion of the Russian Federation, Ukraine faced challenges that no country in the civilized world had ever faced before. These challenges entailed inevitable changes in the life processes of society, which at the time of the events of 02/24/2022 had already sufficiently experienced the Russian aggression in certain areas of the Donetsk and Luhansk regions, Russia's annexation of the Crimean Peninsula, and the epidemic of the CoVID-19 viral disease. In turn, these changes pose new challenges to lawmakers at all levels regarding the creation of effective legal mechanisms aimed at implementing measures for the national security and defense of Ukraine. The development of any branch of legislation begins with an awareness of the legal nature of relations subject to legal regulation. This legal nature is usually enshrined in legal principles, which, in addition to the function of a «legal guide» for rulemaking and law enforcement, perform both a regulatory function (in terms of eliminating conflicts) and an ideological function (in terms of establishing the direction of legislation), international (which allows for differences in legal procedures and even in the presence of different legal systems to find points of contact with other states with a democratic constitutional system and legal principles similar to ours), civilizational (which is similar in many ways to the

international function, but primarily aimed at moral values, which are embedded in these legal principles and which allow Ukraine to be attributed to a certain civilization) function.

This article examines both the Constitutional principles that are inherent exclusively to the field of national security and defense of Ukraine, and the principles that are enshrined in other acts of legislation that exist in their unbroken connection with the norms of the Constitution of Ukraine and regulate the subject of legal relations that arise in the field of national security and defense of Ukraine.

In addition, the general legal principles, which, together with other branches of law, also regulate the national security and defense of Ukraine, were analyzed and interpreted. change the scope of their legal regulation.

The article analyzes and provides a scientific basis for special principles that operate exclusively in the conditions of a special period of functioning of the national security system of Ukraine, as well as general principles inherent in this field, which function regardless of the introduction of a special period on the territory of Ukraine. In addition, scientific sources were analyzed in which certain aspects of this article were studied, as a result of which the principles of national security and defense of Ukraine were systematized into a single whole, after which a terminology was proposed to define the principles that exist in national legislation, but which are currently neglected scientific community.

Keywords: national security of Ukraine, defense of Ukraine, Constitution of Ukraine, legal principles, legal regime of martial law, legal restrictions.

*Стаття: надійшла до редакції 25.10.2023
прийнята до друку 21.11.2023*